

**UNDERGROUND CONSTRUCTIONS AND IMPROVEMENT
OF POLOTSK JESUIT COLLEGIUM TERRITORY IN XVIII – BEGINNING OF XIX CENTURIES**

A.A. SOLOVYOV

The article is devoted to the formation of the underground networks, improvement and extending of Polotsk Jesuit Collegium territory in XVIII – beginning of XIX centuries. The article mentions facts about well-known nowadays tunnels of sewage and drainage system, paving elements. The article represents an effort of original relief reconstruction of the territory where the Collegium is being built and the processes of its transformations during the renovation and reconstruction works, after which it receives its modern form.

Keywords: jesuit collegium, Polotsk jesuit, paved, tunnels, «old collegium», «big gate».

УДК 39

**ЗНІШЧЭННЕ ВЯСКОВЫХ ХРАМАЎ БЕЛАРУСІ Ў САВЕЦКІ ПЕРЫЯД:
АНТРАПАЛОГІЯ ВАНДАЛІЗМУ¹**

**д-р гіст. навук, дац. У.А. ЛОБАЧ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)**

У артыкуле разглядаецца антырэлігійная палітыка савецкай дзяржавы і яе практычная рэалізацыя ў рамках сельскага культурнага ландшафту Беларусі, што выявілася ў фізічным знішчэнні дзясяткаў вясковых храмаў. Масавыя акты вандалізму ў адносінах да храмаў, капліц і прыдарожных крыжоў выклікалі адпаведную ментальную рэакцыю ў традыцыйнай карціне свету беларускіх сялян, калі актуалізаваліся ўяўленні пра “святасць” / “грахоўнасць” і абавязковае пакаранне разбуральнікаў святыняў з боку вышэйшых сіл, што знайшло свай адлюстраванне ў вялікай колькасці адпаведных фальклорных наратываў.

Ключавыя словы: вясковы храм, антырэлігійная палітыка, вандалізм, традыцыйная карціна свету, сельскі культурны ландшафт Беларусі

З першых гадоў панавання савецкай улады дзяржаўныя і партыйныя органы распачынаюць актыўную барацьбу з рэлігіяй і царквой як з перажыткамі цёмнай эпохі царызму і “класава чуждымі” для працоўнага народу ідэялагічнымі і сацыяльнымі інстытутамі. Нягледзячы на прыняты дэкрэт “Аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы” (1918), які дэклараваў неўмяшальніцтва дзяржавы ў царкоўныя справы, у рэальнасці гэта азначала вывадзенне царквы за межы прававога поля і яе поўную безабароннасць перад палітыкай “ваяўнічага атэізму”, інспіраванай уладамі.

На першым этапе “барацьба з рэлігіяй” зводзілася да брутальнага рабаўніцтва царкоўнай маёмасці (залатога, срэбранага начыння і каштоўных камянёў), якая мела валютную ліквіднасць. Да жніўня 1922 г. з храмаў на тэрыторыі тагаснай БССР было канфіскавана: “золата – 21 залатнік 28 доляў, срэбра – 30 пудоў 19 фунтаў..., брыльянтаў – 45 штук, агульнай вагой 42, 6 караты, жэмчугу – 12 залатнікоў...” [1, с. 163].

Другая хваля рабаўніцтва храмаў у межах СССР была звязана з разгортваннем палітыкі індустрыялізацыі і недахопам каляровых металаў для развіцця прамысловасці. Прадметам канфіскацыі на гэты раз сталі царкоўныя званы. Уражваюць маштабы дзяржаўнай экспрапрыяцыі: толькі ў БССР у 1930 г. павінна было быць рэквізавана ў царквы 1 тыс. тон каляровых металаў [1, с. 170]. Аднак савецкая дзяржава не абмяжоўвалася эканамічным прэсінгам і вельмі шырока практыкавала адкрыты фізічны гвалт як у дачыненні да вернікаў і царкоўных служачых, так і ў адносінах да ўласна храмаў. “Камуністы ўшчэнт разбуралі ў Беларусі праваслаўную царкву. З 1445 дарэвалюцыйных цэркваў улетку 1938 г. дзейнічала (на тэрыторыі тагаснай БССР – У.Л.) толькі дзве – у Оршы і Мазыры. У адпаведнасці са сталінскай ідэалогіяй атэізму, замацаванай у канстытуцыі 1936 г., цэрквы перарабляліся ў клубы, а то і свірны. За 1937 г. і першую палову 1938 г. былі арыштаваныя 3247 вернікаў, у тым ліку 400 святароў і манахаў, 5 архіепіскапаў і мітрапаліт... Што да каталіцкай царквы, то яна была разгромленая яшчэ ў 1920-я гады” [2, с. 294].

¹ Артыкул падрыхтаваны ў ходзе працы па праекце БРФФД: “Семантыка традыцыйнага культурнага ландшафту Беларускага Падзвіння: эвалюцыя і трансфармацыя ў XX – пачатку XXI ст.” (№ Г18-078 ад 30.05.2018).

Новы этап барацьбы з рэлігіяй, які на прыктыцы выявіўся ў масавым знішчэнні храмаў на тэрыторыі Беларусі, распачынаецца ў другой палове 1950-х гг. і быў звязаны з дактрынай будаўніцтва камуністычнага грамадства, прынятага на XXII з'ездзе КПСС. Асноўны акцэнт у дадзеным выпадку рабіўся на ідэалагічнае несумяшчэнне “маральнага кодэксу будаўніка камунізма” з рэлігійным культам у любых яго праявах. “Толькі за 1960–1964 гг. у БССР спынілі дзейнасць 508 храмаў, што складала 53,6 % ад агульнай колькасці цэркваў, якія дзейнічалі на пачатак 1960 г. На 1 студзеня 1965 г. налічвалася 420 храмаў.² Падаўляючая большасць з іх прыпадала на заходнія вобласці. У 38 раёнах знаходзілася 312 цэркваў, што складала 74,3 % ад іх агульнай колькасці. Ва ўсходніх раёнах налічвалася 108 цэркваў. З 38 заходніх раёнаў толькі ў адным – Воранаўскім – не было праваслаўных храмаў, у той час як з 61 усходняга такіх было 10” [1, с. 277].

Не ў лепшай сітуацыі знаходзіўся і каталіцкі касцёл на тэрыторыі БССР. “Вынікі наступстваў на каталіцкую царкву добра бачныя на прыкладзе Гродзеншчыны, рэгіёна з багатымі рэлігійнымі традыцыямі. Але і тут вернікі не маглі прыпыніць разбурэння храмаў. Па даных на 1 студзеня 1965 г., за пасляваенны час у вобласці былі зняты з уліку, зачынены і прыпынілі дзейнасць 225 культурных будынкаў. З іх 54 былі разбураны, 62 пераабсталяваны для культурна-бытавых і гаспадарчых мэт, 35 выкарыстоўваліся як складскія памяшканні калгасаў...” [1, с. 285].

У выніку непрыхаванага вандалізму з боку дзяржавы беларускі культурны ландшафт страціў сотні помнікаў кльтвавага дойлідства – унікальных помнікаў архітэктуры розных гістарычных эпох і мастацкіх стыляў. У 1957 г. у Віцебску быў зруйнаваны Мікалаеўскі сабор (былы касцёл св. Антонія), выдатны помнік эпохі барока, у 1961 г. у Гродна быў знішчаны ўнікальны храм рэнесанснага тыпу з познегатычнымі рысамі – Фара Вітаўта, у гэтым жа годзе ў Віцебску руйнуюць шэдэўр кльтвавай архітэктуры XII ст. – Благавешчанская царква, а ў 1964 г. Полацк назаўжды развітаўся з выкштальцонным барочным храмам – касцёлам св. Стэфана... Гэты сумны пералік можна вельмі доўга працягваць, але пазначым вельмі важны момант – большасць знішчаных у савецкі час храмаў знаходзілася ў сельскай мясцовасці. Нягледзячы на тое, што вясковы храм, як правіла, быў куды больш сціплым (вельмі часта – драўляным), чым царква ці касцёл у горадзе, яго сімвалічны статус і рытуальныя функцыі ў традыцыйнай карціне свету лакальнай сялянскай супольнасці былі неверагодна ёмістымі і шматаспектнымі.

У міфапаэтычных уяўленнях беларусаў, храм, як “дом Бога” і рытуальнае месца камунікацыі са сферай сакральнага (боскага) меў надзвычайную важную сімвалічную нагрукку ў не толькі ў разнастайных абрадавых практыках як каляндарнага, так і сямейнага цыклу (нараджэнне-хрэсьбіны / вяселле-вячанне, пахаванне-адпяванне), але быў актыўна задзейнічаны ў сістэме народнай медыцыны, аказіянальных рытуалах, гаспадарчай, апатрапейнай, любоўнай і нават шкаданоснай магіі [3, с. 293–306]. Уласна мастацка-архітэктурныя адметнасці храма, як і яго рэальная гісторыя стаялі далёка не на першым месцы і, звычайна, апісваюцца вельмі сцісла (“прыгожая царква была”, “высокая, на тры купалы”, “са званіцай”, “даўняя-прадаўняя”), бо, незалежна ад архітэктурнага стылю і формы, “свая” царква ці касцёл для прадстаўніка лакальнай вясковай супольнасці была адзінай і непаўторнай святыняй. Адсюль, акт вандалізму ў адносінах да царквы ніколі не інтэрпрэтуецца вяскоўцамі як злачынства супраць помніка архітэктуры, але трактуецца толькі як цяжкі грэх, святатацтва, знявага святога месца, пакаранне за якое ляжыць у сферы не чалавечай, а боскай кампетэнцыі. Падобнае разуменне грахоўнага ўчынку ў традыцыйнай карціне свету беларускіх сялян не выключала і адкрытых выступленняў у абарону сваіх святынь. “Назіраліся рэдкія выпадкі, калі вернікі выступалі ў абарону святынь, над якімі нависла пагроза разбурэння. Напрыклад, у Шаркоўшчынскім раёне улады вырашылі разабраць царкву ў в. Юдзіцыне і выкарыстаць цэглу для будаўніцтва школы. З гэтай мэтай у адзін з ліпенскіх дзён 1957 г. з раённага цэнтра ў вёску накіравалася некалькі аўтамашынаў з людзьмі. Як толькі прыезджыя прыступілі да разборкі храма, вернікі забілі ў набат. Хутка з навакольных вёсак да святыні сабралася звыш 100 чалавек. Узброеныя палкамі, камянямі, віламі, косамі, яны запатрабавалі спынення разборкі царквы. Пад пагрозай нарастаўшага канфлікту кіраўніцтва раёна спыніла работы” [1, с. 273-274].

Асаблівы дыскурс сімвалічнай інтэрпрэтацыі храма ў традыцыйнай карціне свету выявіўся ў савецкі час, калі ўлады вялі зацятую барацьбу з рэлігіяй, вынікам чаго сталі сотні разбураных храмаў (капліц) па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Па сутнасці, была праведзена шырокамаштабная аперацыя дэсакралізацыі беларускага культурнага ландшафту, што ў лакальным фармаце азначала знішчэнне не толькі ўнікальнага элемента культурнай прасторы, які рабіў пэўны мікрарэгіён пазнавальным, але і ліквідацыю рытуальнага цэнтра канкрэтнай грамады, які забяспечваў стабільнасць і ўнармаванасць жыццяду ў касмічнай перспектыве. Разам з тым, разбурэнне храмаў актуалізавала ў народных уяўленнях тэму граху і пакарання. Трагічнае XX ст. з гвалтоўнай калектывізацыяй, страшнымі войнамі

² Для параўнання: напярэдадні I Сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі налічвалася 2693 праваслаўных царквы [1, с. 157].

зрабіла факт знішчэння гаспадарскага дома (сядзібы) масавай з’явай. Вельмі часта віноўнікі разбурэнняў мелі калектыўнае аблічча (“немцы спалілі”), што для міфапэаэтычнай свядомасці азначала немагчымасць пакарання на індывідуальным узроўні. Калі казаць пра вайну, то мірнае насельніцтва магло абмяжоўвацца толькі праклёнамі на адрас акупантаў, якія палілі вёскі і дамы ў часе карных аперацый. Дэперсаналізацыя і ананімнасць былі адзнакай і прафесійных падрыўнікоў, часта прыезжых, брыгады якіх руйнавалі храмы ў беларускіх гарадах.

Прынцыпова іншая сітуацыя складвалася пры разбурэнні “дома Бога” – храма (капліцы), які быў адзіным і непаўторным у межах лакальнага культурнага ландшафту. Значная колькасць іх была знішчана не ў ваенны, але ў мірны час, а ўдзел у святатацтве вельмі часта прыёмалі прадстаўнікі мясцовай супольнасці – партыйныя, камсамольскія актывісты, старшыні калгасаў, якіх ведалі паімённа. І калі пакаранне акупанта, што спаліў хату, насіла, хутчэй, гіпатэтычны, значна пралангіраваны характар і залежыла ад адэкватнай рэакцыі людзей (партызанаў, арміі), то адплата за зруйнаванне храма, у народных уяўленнях, была абавязковай, персанальнай і адзначанай вышэйшай, боскай воляй, паколькі чалавек нанёс шкоду маёмасці самога Бога, тым самым Яго абразіўшы. “У Экімані была царква. А тады, знаеце, як гэту царкву уністажалі. Вот быў прэсдацель сельсавету Мінін такой. Палезлі, палезлі броўна ўсе скідываць. І сам зляцеў, і ногі паламаў. Гэта Бог так накараў” (г. Полацк) [4, с. 289].

Наратывы пра боскае пакаранне за разбурэнне святыні з’яўляюцца даволі масавымі і канцэнтруюцца натуральным чынам у мясцовасцях, дзе такія прэцэдэнт адбыўся. У шэрагу выпадкаў пакаранне за святатацтва адбываецца адразу, у момант знявагі вясковай святыні. “Гэта было пры Савецкім саюзе..., што красты ламалі, цэркаві разрушалі. Дак быў такі Матошка, прэсдацель, і ён там у цэркаві, у Порплішчах, мусіць, начаў і палез первы, і начаў ламаць крэст, і начаў разграбляць цэркву тую. І ён зваліўся і забіўся. Не нада чапаць креста, раз ён там настаўлены, не нада было яму чапаць” (Докшыцкі р-н) [5, с. 290]; “А тады ў пасляваенныя гады строіліся ж, і пліты і чосаныя камяні, гэта ўсё забіралі з парога, пазней і з фундамента. А часць цэрквы яшчэ стаяла. І вот чалавек, помняць яго – Міхаіл Сцяпанаў, фамілія Грак. Палез скідваць кірпічка, а тады слез далоў, сеў, а глыба звалілася і насмерць яго забіла” (Ушацкі р-н) [4, с. 289-290].

У іншай сітуацыі, боскае пакаранне насіла пралангіраваны характар, хаця знак пра яго непазбежнасць людзі, якія разбуралі царкву, атрымалі адразу. “Дык вот гэта ж і гавароцца пра Савецкі Саюз, тады ж цэрквы ламалі. Каго заставялі цэрквы ламаць, ды хто ламаў, таму і саснілася: “Будзеце вы сваім дзеці з гэтых досак грабы робіць”. І точна! Вайна тады як была, як наляцела паліцыя, яны ў балота ўцікалі... Дык точна, многа пагібла, і па двое хавалі ў гроб... Гэты самыя пагіблі, і точна – не было досак. З цэркоўных і робілі грабы. Відзеш, як ім і саснілася, і точна так гэтак было... А другія дажэ не ад вайны пагіблі, а вот ездзілі на коніках, з каня зваліўся і забіўся, і гроб з гэтых досак робілі” (Докшыцкі р-н)³.

Як адзначае ўкраінская даследчыца Ю. Буйскіх, “часта апавяданні пра разбурэнне царквы выбудоўваюцца менавіта вакол ядра ўяўленняў пра “Божае пакаранне”, якое спасцігае разбуральніка “дрэннай”, “не сваёй” смерцю, альбо інваліднасцю, вар’яцтвам, ці “праз пакаленне”: адбіваецца на дзецях, унуках, прыняўшы форму калецтва, “не сваёй” смерці, схільнасці да заганаў: алкагалізму, наркаманіі, распусты і г.д.” [6, с. 267]. Паводле беларускіх матэрыялаў, страшны грэх па апаганьванні храма выклікае такую страшную, “дурную” хваробу: “Цэркву да вайны бурьлі, вот гэта я дужа ня помню. Вродзі бы у нас такі мужчына быў, Арцем звалі, там сусед мой. Калакала гэта сьнімаў, усё гэта сьнімаў. Ну дык, вот ён тады як забалеў. Забалеў плахой хваробай, ляжаў доўга. Во, рак гэты стаў у яго. Дык вот гаварылі, што за гэта яго Бог наказаў, што ён сьнімаў ужо ўсе гэта, царкоўнае” (Ушацкі р-н) [5, с. 290].

Нярэдка ў наратывах пра разбурэнне ці апаганьванне храма фігуруе матыў пра боскую адплату не толькі не толькі непасрэднага віноўніка, але і яго сям’і, рода ў цэлым, асабліва, калі святатацтва было здзейснена з асаблівым цынзізмам. “Святая Багародзіца сваю нагу аставіла (на камяні) і вот на гэтым месце паставілі цэркаў. Тут у нас быў прэсдацель калхоза такі – Фурс, ён пусціў ад свінафермы жыжгу гэту. Запаланіла ўсё было гаўном. А што, ён (Фурс) хазяін быў. Ён памёр, у яго аднялі нагу: адну і другую. І дзеці абы як ішчас у Докшыцах, балтаюцца п’яніцы і жонка памёрла, і сам памёр, у Докшыцах пахаронен. А яму аднялі абедзве нагі. А дзеці цяперака балтаюцца ў горадзе там бамжамі” (Докшыцкі р-н)⁴; “А цэркву ету..., да вайны ж закрылі цэркаў, ну яна стаяла, стаяла дзеравянная цэрква. З вайны тую цэркву разабралі, і мужчына палез хрест снімаць. І зваліўся з цэрквы і можна сказаць нямножка пабыў і памёр. Забіўся. Ну тады тую цэркву ўсё-ткі перавязлі ў Берашэўцы, на амбары, строілі ўжо амбары. Хто да цэрквы быў прыказ, хто разбіраў, нікаму не павязло, ні дзіцям, нікаму” (Бешанковіцкі р-н)⁵.

³ Фальклорны архіў ПДУ (ФА ПДУ): Зап. Аўсейчык У. у 2011 г. ад Салабко Лідзіі Дзем’янаўны, 1928 г. н. у в. Вуглы Докшыцкага р-на.

⁴ ФА ПДУ: Зап. Лобач У., Філіпенка У. у 2009 г. ад Козела Ягора Іванавіча, 1924 г. н. у в. Камайск Докшыцкага р-на.

⁵ ФА ПДУ: Зап. Аўсейчык У. у 2014 г. ад Раўковай Галіны Сідараўны, 1927 г. н. у в. Соржыца Бешанковіцкага р-на.

Агульны эмацыйны фон падобных апавяданняў заўсёды падкрэслівае справядлівасць пакарання і калектыўнае асуджэнне падобных грахоўных учынкаў. “Царква ў нас была. Да вайны я з бацькам ездзіў у тую цэркву Богу маліцца. А тады вот якая выскачыла мода, што тыя парцейцы ўзялі яе, паламалі, пабілі. Як той, што ламаў, парторг, і памёр. Дык людзі так і гаворуць: “О, ён заслужыў, цэркаў ламаў, а сам і падох! А гэта яму Бог так пасуліў” (Талочынскі р-н) [4, с. 290]; “Гаварылі, як цэрквы бурылі, адзін палез, самы наварху калакольчык, і што там яму здзелалася, ён быстра і памёр. А гаварылі: “Стоіць яму, чаго палез” (Лепельскі р-н) [5, с. 290].

Асобнае месца ў наратывах пра знявагу вясковых святых займаюць ініцыятары грахоўнага ўчынку альбо тыя людзі, што першымі пачалі разбураць ці апаганьваць храм і, такім чынам, падалі прыклад астатнім. “У прааналізаваных тэкстах пра знявагу мясцовых святых дастаткова выразна вымалёўваецца фігура галоўнага святатацы. Як правіла, такім маргіналам-зневажальнікам, які выклікае ўсеагульнае асуджэнне, становіцца “свой” жа, выхадзец з таго ж населенага пункта, які выслужваецца перад начальствам, удзельнічае ў разбурэнні за грошы, альбо здзяйсняе знявагу ў стане п’янага куражу” [6, с. 273]. Чалавек, які першым здзяйсняе акт святатацтва, паводле калектыўнага пераканання, першым атрымлівае і боскую адплату за грахоўны ўчынак. “Наша царква Казанское Божае Маці. А тоды бурылі ў шэсцятых гадах... Знаеце, хто гэта бурыў? Дурныя о такія во, парцейныя. Учоныя – не бурылі... І ў нас быў прэсэдацель, Навацкі. І да таго прэсэдацеля жонкі брат прыехаў. Прыехаў той брат... і ў тую ж незельку сабралі такія ўжо дятелі, давай разбураць тую цэркву. І ён (брат) самы первы забравса – звоніцу спуціць з цэрквы... А там у Новым Дворэ такое возера большушчэе. Пошлі на возера, на прыроду, развлекаціса... І брат тое Фёдароўны нашэя, прэсэдацэлевай жонкі, як зыйшоў у лодку, так і перакульнуўса. Утопіўса... **Первы залез і первы погіб.**

А ў Лышчаве, я вам тожэ раскажу, было. Пяць кілометраў ад нас Лышча. Як разбуралі царкву, то самы первы, он был начальнікам на пошце, цэлы круглы год... усё хараніў сваё радство” (Пружанскі р-н) [7, с. 449-450].

Немалаважнае значэнне, паводле народнага пераканання, мелі і акалічнасці грахоўнага ўчынку: спосаб, якім руйнаваўся ці апаганьваўся храм, плата ці ўзнагарода, якую чалавек за гэта атрымаў, таемны ці прылюдны характар дзеянняў і інш. “Ва ўсіх прыведзеных прыкладах звяртае на сябе ўвагу суаднясенне інфармантам Боскай кары з самім характарам здзейсненай знявагі” [6, с. 272]. Паказальнымі ў дадзеным кантэксце ёсць наступныя выпадкі: “Я во трошкі больш пра гэту цэркву раскажу. У гэтай цэркве быў пахаронен генерал. Вот ён строіў школу нашу, згарэла, бальніца сільна харошая была, бальшая. Галаліхін ягоная фамілія. І я ўжо ў клас хадзіла, у Алешына, а там яе ўжо так разабралі, і гэтаа генерала адкапалі. І золата там наверна ўжо іскалі... Прыбіралі, і тут было ікон многа, і тут быў такі Іван Бязрогаў. Ён стаў і напісаў на гэтых іконы. І ўсё, сколькі ён там пражыў, у яго стала, в обичэм запах, не пусціла яго мачы, і ён памёр” (Расонскі р-н)⁶.

У другім паведамленні акцэнтуюцца сувязь паміж формай узнагароды за грахоўны ўчынак і смяротным пакараннем чалавека за знявагу вясковай святыні: “У нас адзін, Хораўскі сельсавет, спаліў царкву. Так, каб людзі не ведалі. І за гэта яму далі прэмію – мотocyкл з каляскаю. І ровно чэрэз полгода ёго нашлі ў болоці. Лежыт у канаве сам мёртвы, наверху на ім лежыт мотocyкл” (Пружанскі р-н) [7, с. 449].

Боязь калектыўнага асуджэння і адкрытых выступленняў з боку вясковай грамады у шэрагу выпадкаў прыводзіла да таго, што зламыснікі знішчалі (спальвалі) храм таемна, у цёмны час сутак. Аднак, такі ўчынак у міфапаэтычнай карціне свету беларусаў рабіўся тоесным шкаданоснаму чарадзейству, якое, роўна як і акт вандалізму, разумелася непрыёмальным (грахоўным) з гледзішча традыцыйнай маралі і проціпастаўленым боскай волі. Адпаведна, наратывы пра адплату чараўнікам і таемным разбуральнікам вясковых святых тыпалагічна тоесныя ў матыве “нялюдскай”, “цяжкай” смерці, якая па факце і выяўляе злачынцу. Як заўважае Ю. Буйскіх, “агрэсіўнае ўварванне ў сакральную прастору і яе парушэнне адлюстравалася ў народным светапоглядзе з улікам існавання традыцыйных уяўленняў пра святасць і грахоўнасць, непазбежным пакаранні за здзейснены грэх, асабліва “цяжкай” ці “не сваёй” смерці (якая адрознівала ведзьмаў і чараўнікоў)...” [6, с. 272]. Выразнай ілюстрацыя можа быць гісторыя знішчэння вясковага храма ў Маларыцкім раёне: “У нас цэркву спалылы на Знэсэнне. Після вайны. Німцы толькі званы забралы, а тая цэрква стаяла шчэ. Так тры чіловікі в нас былі, то воны не могли вмерті, пока не призналися. Вжэ іх нема на світі. Бацюшка святіть могылкі, іхныя могылкі не святіть. Воны праступнікі. **Воны нэ могли вмерті, мучылыся, як тыя чаравнікі.** І пры смерці стары сказаў: “Я сагрэшыў, я цэркву сполыў” [7, с. 449].

Важна адзначыць, што маштабы здзейсненага святатацтва не мелі значэння – абавязковае і неадменнае пакаранне з боку вышэйшых сілаў чакала злачынцу, незалежна ад таго, якую вясковую святыню ён знішчыў ці зняважыў: храм, капліцу ці аброчны прыдарожны крыж. “Пасья Ільлі – свьята

⁶ ФА ПДУ: Зап. Валодзіна Т., Лобач У. у 2009 г. ад Гірсёнак Ніны Пятроўны, 1936 г. н. у в. Янкавічы Расонскага р-на.

Марья Магдалена – гэта на трэці дзень. І тады з бору ідуць з іконкай, ідуць сюды – тут каплічка стаяла. Усе ідуць. Тут многа сабіралася людзей. А гэты Пракоп тую каплічку разрыў, што толькі не зробіў... І колькі пасля таго прайшло. І тут граза. Ды і граза не вельмі дужая была. І як загагатала! Кажуць: “Ай, гарыць! Хто ў Багданаве гарыць?” – “Ай, Пракоп той”. – “Ай, каб сам толькі згарэў!” Но вынесьці – яны мала што вынесьлі. Дык уся хата згарэла” (Ушацкі р-н)⁷; “Ну, гэта было пры савецкай уласці, стаялі тыя крыжы. Тады такі далі прыказ: знясьці, што б іх не было. Ну вот, у нас нашоўся такі смель, і гэты крыж, толькі ён быў цераз дарогу, і гэты крыж узялі і заняслі, і ў рулю ўкінулі, без усякага там. Не, каб паставілі, ці дзе да якога дзерава прыкруцілі. У рулю ўкінулі, у роў гэты. Ну і гэтаму чалавечку на первам гаду і сын адурнеў, разумны мальчык быў, і тады праз свой дур – атравіўся. І ён мала пажыў, і ён за ім скоро пашоў. Вот такія былі наказаньня Божыі” (Шаркоўшчынскі р-н) [5, с. 291].

Такім чынам, аналіз фальклорна-этнаграфічных крыніц і матэрыялаў вуснай гісторыі паказвае, што антырэлігійная палітыка савецкай улады, якая выявілася ў масавым знішчэнні храмаў, выклікала жорсткае непрыманне і катэгарычны ментальны супраціў з боку вясковага соцыума. У традыцыйнай карціне свету беларускіх сялян рэзка актуалізуюцца катэгорыі “святасці” і “трахоўнасці” і, асабліва, матыў неадменнага пакарання за руйнаванне ці знявагу “вясковай святыні”. Што датычыцца непасрэдных выканаўцаў злачыннай дзяржаўнай палітыкі, якія, як правіла, былі прадстаўнікамі лакальнай супольнасці, то калектыўнае меркаванне і маральны прысуд для такіх людзей быў куды больш трагічным, чым юрыдычная адказнасць, бо святататцы не толькі становіліся маргіналамі ў рамках вясковай грамады, але, згодна з міфапаэтычнымі ўяўленнямі, былі асуджаны на жорсткае пакаранне па волі Бога, што знайшло сваё адлюстраванне ў шматлікіх наратывах пра “страшную”, “не сваю” смерць разбуральнікаў вясковых святынь.

ЛІТАРАТУРА

1. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.) / В. В. Грыгор’ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава ; навук. рэд. У. І. Навіцкі. – Мінск : ВП “Экаперспектыва”, 1998. – 340 с.
2. Шыбека, З. Нарысы гісторыі Беларусі (1795 – 2002) / З. Шыбека. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2003. – 490 с.
3. Лобач, У. А. Міф. Прастора. Чалавек: беларускі традыцыйны ландшафт у семіятычнай перспектыве / У. А. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 511 с.
4. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 2. Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. / уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 1. – 292 с.
5. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 2. Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. / уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 2. – 368 с.
6. Буйских, Ю. «Кара Божья» и «Чудо Господнее» в рассказах об осквернении святынь в текстах современной украинской крестьянской традиции / Ю. Буйских // Acta Baltico-Slavica. – 2014. – № 38. – S. 263 – 278.
7. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / В. І. Басько [і інш.] ; ідэі і агул.рэд.: Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2001–2013. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе : у 2 кн. – Мінск : Выш. шк., 2009. – Кн. 2. – 863 с.

DESTRUCTION RUSTIC CHURCHES OF BELARUS DURING THE SOVIET PERIOD: ANTHROPOLOGY OF VANDALISM

U. LOBACH

The article discusses the anti-religious policy of the Soviet state and its practical implementation within the rural cultural landscape of Belarus, which was revealed in the physical destruction of dozens of village churches. Mass acts of vandalism in relation to churches provoked a corresponding mental reaction in the traditional picture of the world of Belarusian peasants, when the notions of “holiness” / “sinfulness” and the mandatory punishment of destroyers of holy places by the higher forces were actualized, which was reflected in a large number of relevant folklore narratives.

Keywords: village church, anti-religious policy, vandalism, traditional world view, rural cultural landscape of Belarus.

⁷ ФА ПДУ: Зап. Лобач У. у 2002 г. ад Клопавай Ефрасінні Ягораўны, 1915 г. н. у в. Судзілавічы Ушацкага р-на.